

De constituent die niet bestaat

Over het antecedent van betrekkelijke bijzinnen

Mark de Vries

In zijn voorwoord bij *In verband met de zin* schrijft Jan:

“Ik heb in dit boek [...] geprobeerd de traditionele grammatica zo inzichtelijk mogelijk te beschrijven. Dat betekende dat ik de belangrijkste begrippen opnieuw moest interpreteren en dat ik na moest gaan hoe ik hun samenhang het beste tot uiting kon brengen. Dat leverde wel eens een conflict op tussen de traditie en mijn eigen inzicht. Ging het om kernbegrippen, dan heb ik de traditie laten prevaleren. Op ondergeschikte punten heb ik mijn eigen inzicht de voorkeur gegeven.”

Op het conflict tussen traditie en nieuwe inzichten wil ik hier nader ingaan, en wel aan de hand van de paragraaf over betrekkelijke bijzinnen (§9.4, blz. 88 e.v. in de tweede druk).

Een van de gebruikte voorbeelden is (1). Hierin is *dat ze kochten* de betrekkelijke bijzin en *dat* een betrekkelijk voornaamwoord. *Dat* verwijst naar het antecedent *het huis*.

(1) Het huis dat ze kochten, blijkt erg bouwvallig.

De complexe zin wordt gezien als een samentrekking van twee zinnen:

- (2) a. Het huis blijkt erg bouwvallig.
b. Ze kochten het huis/dat.

Daarbij wordt het tweede voorkomen van het gemeenschappelijke zinsdeel (het huis) vervangen door een betrekkelijk voornaamwoord.

Het voorbeeld in (1) is een *beperkende* betrekkelijke bijzin. Er zijn ook *uitbreidende*, zoals in (3):

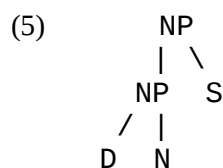
(3) Mijn kat, die alleen biefstuk eet, is plotseling verdwenen.

In punten samengevat is de traditionele visie op betrekkelijke bijzinnen (kortweg: relatiefzinnen) als volgt:

- (4) a. Een betrekkelijke bijzin is een bijvoeglijke bijzin bij het antecedent.
b. Het antecedent is de ‘maximale’ constituent die voorafgaat aan de betrekkelijke bijzin.
c. Het betrekkelijk voornaamwoord verwijst naar het antecedent.
d. Het betrekkelijk voornaamwoord is een zelfstandig zinsdeel in de bijzin.
e. a. t/m d. geldt voor zowel beperkende als uitbreidende relatiefzinnen.

Al deze vijf aannames zijn in meer of mindere mate onjuist. Het eerste probleem zit hem in punt (4e). Het onderscheid tussen beperkende en uitbreidende betrekkelijke bijzinnen is niet alleen semantisch van aard, maar het is ook in syntactisch opzicht essentieel. Met betrekking tot uitbreidende relatiefzinnen is (4a-d) correct – hoewel (4a) een extreme versimpeling is¹ – maar voor de gewone beperkende rijzen er moeilijkheden.

De kern van het probleem is de impliciete aanname dat de determinator en het naamwoord (D+N) een constituent vormen, ofwel *het+huis* in (1). Deze aanname wordt gevisualiseerd in o.a. Ross (1967):

Hier is S (Engels: sentence) de relatiefzin. Die is geadjungeerd aan de antecedents-NP en dus een bijvoeglijke bijzin. D+N vormen een constituent en daarom kan een betrekkelijk voornaamwoord binnen S ernaar verwijzen. Tegelijk vormen D+N+S een grotere constituent; in (1) is die het zinsdeel dat het onderwerp vormt.

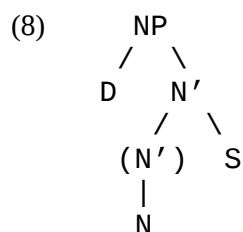
In later werk is duidelijk geworden dat deze zogenaamde ‘NP S’-theorie onmogelijk juist kan zijn, zie bv. Partee (1975), Jackendoff (1977) en Smits (1988). Dat heeft o.a. te maken met het zogenaamde ‘bereik’ van de determinator. Neem eens de volgende zin:

(6) Alle katten die biefstuk lusten, zijn weggelopen.

De betekenis is *niet* die in (7), naar analogie van (2):

(7) # Alle katten zijn weggelopen. Alle katten/die lusten biefstuk.

Dat houdt in dat de determinator *alle* niet alleen betrekking heeft op *katten*, maar op het geheel van *katten* plus de beperkende relatiefzin. De structuur moet dus de volgende zijn:

Met andere woorden: in een beperkende relatiefzin kiest de determinator een aantal leden (met *de/het* één, met *alle* allemaal) uit de set die samengesteld is uit de combinatie van eigenschappen die door het naamwoord en de bijzin gegeven worden. In (6) geldt dat alleen uit de set van katten die aan het predikaat ‘biefstuk lusten’ voldoen, alle leden worden genomen. Katten die géén biefstuk lusten zijn niet noodzakelijkerwijze weggelopen; daarover wordt niets beweerd.

De visualisering in (8) is ook wel de ‘Nom S’-theorie genoemd. Duidelijk is dat deze beter de situatie voor beperkende relatiefzinnen weerspiegelt dan de ‘NP S’-theorie in (5). Een aanname hierbij is natuurlijk dat het bereik van D bepaald wordt door de ‘hoogte’ in de boom.

Voor uitbreidende relatiefzinnen geldt het omgekeerde. De betekenis van (9) komt in dit geval overeen met (10) – op voorwaarde dat *twee van onze vier katten* in beide zinnen dezelfde katten aanduiden, uiteraard.

(9) Twee van onze vier katten, die overigens graag biefstuk lusten, zijn weggelopen.

- (10) Twee van onze vier katten zijn weggelopen. Twee van onze vier katten/die lusten overigens graag biefstuk.

Hier heeft de complexe determinator *twee van onze vier* rechtstreeks betrekking op *katten*. De relatiefzin is duidelijk gevoegd bij de volledige NP *twee van onze vier katten*. Of andere katten ook biefstuk lusten blijft in het midden. Daarom is nu eerder (5) dan (8) van toepassing.

Zoals gezegd is (5) in overeenstemming met de traditionele aannames in (4a-d). Dat geldt dus voor uitbreidende relatiefzinnen. De structuur voor beperkende relatiefzinnen in (8) is in conflict met die aannames. D+N is namelijk geen constituent. D+N kunnen dus ook niet samen het antecedent vormen en een betrekkelijk voornaamwoord kan niet naar D+N verwijzen. Dat bleek ook zonneklaar uit de foute parafrase in (7).

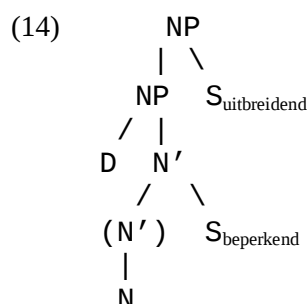
Een vraagje tussendoor: waarom lijkt de parafrase in (2) wel acceptabel? Dat ligt aan de toevallige eigenschappen van het gebruikte definiete lidwoord. Andere determinatoren (hier: *twee* of $\emptyset$) laten veel duidelijker zien dat deze wel degelijk de gecombineerde [_{N'} N+S] selecteren, zoals in (8) hierboven is getekend:

- (11) a. Twee huizen die ze kochten, bleken erg bouwvallig te zijn.
 b. # Twee huizen bleken erg bouwvallig te zijn. Ze kochten twee huizen/die.
- (12) a. Huizen die zij kopen, blijken altijd erg bouwvallig te zijn.
 b. # Huizen blijken altijd erg bouwvallig te zijn. Zij kopen huizen/die.

Kortom: het antecedent van een beperkende relatiefzin kan niet D+N zijn, omdat dat geen constituent is.

De noodzakelijke syntactische tweedeling in beperkende en uitbreidende relatiefzinnen heeft een bijkomend effect. Een combinatie van de structuren in (5) en (8) laat zien waarom een uitbreidende altijd moet volgen op een beperkende indien er twee relatiefzinnen zijn. Dit is geïllustreerd in (13) en (14). De bijzin *dat op de hoek staat* is beperkend bedoeld; de andere uitbreidend.

- (13) a. Jan kocht het huis dat op de hoek staat, waar wij trouwens gisteren nog langs liepen.
 b. * Jan kocht het huis, waar wij trouwens gisteren nog langs liepen, dat op de hoek staat.

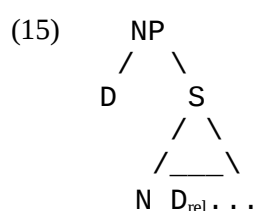

Aangezien de uitbreidende betrekkelijke bijzin hoger aangehecht moet worden dan de beperkende – aan de rechterkant – komt hij er automatisch na.

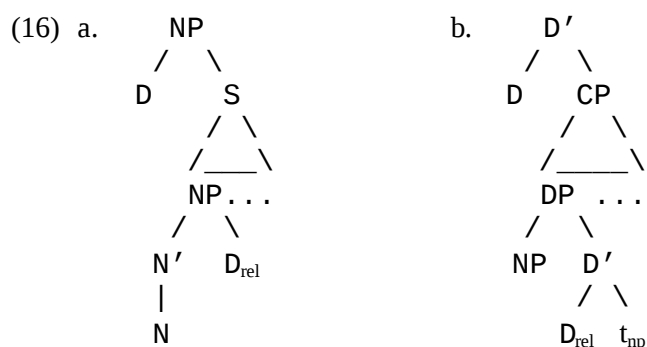
Als (8) juist is voor beperkende betrekkelijke bijzinnen, is de relatiefzin een bijvoeglijke bijzin bij N. De vraag is nu wat het antecedent van het betrekkelijk voornaamwoord is. N alleen? Dit is opmerkelijk, want pronominale verwijzing is normaal gesproken naar een volledig argument (een DP in moderne termen), oftewel

naar een volledige nominale categorie inclusief de determinator. Je kunt je dan ook afvragen of een betreffendelijk voornaamwoord wel een antecedent in de eigenlijke zin van het woord neemt. Niettemin verwijzen N en het betreffendelijk voornaamwoord naar dezelfde set van eigenschappen/objecten. In de generatieve grammatica kan dat worden aangegeven met co-indexatie onder adjacentie, maar zover ik weet is er over het speciale karakter van deze co-indexatie weinig diepzinnigs geschreven.

Tot zover het gematigde commentaar. Ik geloof zelf echter dat een nog veel drastischere wijziging van standpunt nodig is, zoals ik in mijn proefschrift heb betoogd. Uit het voorgaande blijkt dat de determinator de combinatie van N plus een beperkende relatiefzin selecteert. Onder een iets andere conceptie van het begrip relatiefzin zou echter de N ook deel kunnen uitmaken van de bijzin. De structuur van (8) kan dan, vereenvoudigd weergegeven, gewijzigd worden in (15), waar ik ook de plek van het betreffendelijk voornaamwoord (D_{rel}) heb weergegeven:

Dit biedt een nieuw perspectief op de enigszins mysterieuze relatie tussen N en het betreffendelijk voornaamwoord. Het lijkt in (15) of ze om dezelfde argumentpositie binnen S concurreren, maar dat hoeft niet zo te zijn. N is immers geen volledig nominaal argument en het voornaamwoord is eigenlijk niet meer dan een tweede determinator. Ze zouden dus samen een volledig argument binnen de bijzin kunnen vormen. De structuur wordt dan als in (16a) – of (16b), het equivalent daarvan in modernere termen:

Het zogenaamde hoofdnomen en het betreffendelijk voornaamwoord vormen samen een maximale nominale categorie, en dus hebben ze automatisch betrekking op hetzelfde. De frasen *huis dat* of *kat die* lijken dan sterk op nomina met een aanwijzende determinator: *dat huis*, *die kat*. Een bespreking van de afwijkende volgorde voert hier te ver.

Als (16) correct is, dan komt ook het laatste overeind gebleven punt uit de traditionele visie in (4d) te vervallen: het betreffendelijk voornaamwoord is géén zelfstandig zinsdeel in de bijzin, maar een determinator bij het hoofdnomen.

Het idee dat het hoofdnomen bijzins-intern zou zijn, en daarbinnen samen met het betreffendelijk voornaamwoord vooropgeplaatst wordt, heet *promotie-theorie*. Daarvoor bestaan ook onafhankelijke aanwijzingen. Een voorbeeld is (17).

- (17) a. De gemene streek die Jan had geleverd, riep om wraak.
b. # De gemene streek riep om wraak. Jan had die geleverd.

Het feit dat pronominale verwijzing naar *streek* op zijn minst een tikje merkwaardig is, betekent waarschijnlijk dat de collocatie (*een*) *streek leveren* in zijn geheel vanuit het lexicon in de syntactische structuur moet worden ingevoerd. Dat impliceert dat in (17a) *streek* in dezelfde deelzin moet staan als *leveren*.

Een ander voorbeeld is (18a), waarin de anafoor *zichzelf Jan* als referent neemt.

- (18) De verhalen over *zichzelf* die Jan gisteren las, waren pure leugens.

Normaal gesproken neemt de anafoor *zichzelf* een antecedent. Een postcedent is uitsluitend mogelijk als de referent vooropgeplaatst is, zoals in *Over zichzelf vertelde Jan niets dan goeds*. Binnen een relatiefzin is het betrekkelijk voornaamwoord op een vergelijkbare manier vooropgeplaatst. Volgens de promotietheorie geldt dat voor $N(P)+D_{rel}$ als geheel, oftewel *verhalen over zichzelf die* in (18). Als *verhalen over zichzelf* geen deel zou uitmaken van de bijzin, dan blijft het een raadsel hoe *zichzelf* aan zijn referent komt.

Conclusie

De traditionele visie/terminologie is min of meer correct voor uitbreidende betrekkelijke bijzinnen, maar slaat de plank mis wat betreft de gewone beperkende relatiefzinnen. Het voornaamste misverstand is dat de determinator (D) met het hoofdnomen (N) een constituent zou vormen, wat onjuist is. De bijzin moet op een niveau beneden D aangehecht worden. De relatiefzin kan dan worden opgevat als een bijvoeglijke bijzin bij N. Wat in dat geval het antecedent van het betrekkelijk voornaamwoord is, blijft enigszins mysterieus. In een wat radicalere opvatting selecteert D rechtstreeks de bijzin en is het nomen bijzins-intern. Dat werpt een nieuw licht op de relatie tussen het betrekkelijk voornaamwoord en N.

Noot

1. In mijn visie is een uitbreidende relatiefzin een uitgebreide bijstelling (appositie) bij het antecedent. De appositie is middels specificerende co-ordinatie aangehecht. Binnen de appositie is de eigenlijke relatiefzin in feite een semi-vrije relatiefzin met een doorgaans leeg pronominaal hoofd.

Verwijzingen

- Jackendoff, R. (1977). *X'-Syntax: A Study of Phrase Structure*. The MIT Press, Cambridge, Mass.
- Partee, B. (1975). 'Montague Grammar and Transformational Grammar.' *Linguistic Inquiry* 6, 203-300.
- Ross, J. (1967). *Constraints on Variables in Syntax*. Proefschrift, MIT. Uitgegeven als *Infinite Syntax!* (1986). ABLEX Publishing Corporation, Norwood, New Jersey.
- Smits, R. (1988). *The Relative and Cleft Constructions of the Germanic and Romance Languages*. Proefschrift KUB. Uitgegeven door Foris, Dordrecht.
- Vries, M. de (2002). *The Syntax of Relativization*. Proefschrift UvA. Uitgegeven door LOT, Utrecht.